شیخ صدوق و کتاب النبوّة

علی علیزاده آقکند*

چکیده: در میان آثار متعدّد شیخ صدوق (۳۱۱ - ۳۸۱ ق)، کتاب النبوّة از آثاری است که این شخصیّت گرانمایه آن را در شرح و بسط تاریخ انبیای عظام و تحوّلاتی که در طول اعصار و زندگانی ایشان رخ داده، تألیف کرده و در قالب بیان احادیث مستند و با اشاره به سلسله سندی هر خدیث، به بیان مقصود خود مبادرت ورزیده است. در این مقال، به بیان نکاتی در باب معرّفی کتاب النبوّة، مباحثی پیرامون وجود یا عدم این کتاب، اقوال دیگران راجع به این کتاب، پرداخته شده‌است.

کلیدواژه‌ها: کتاب النبوّة / شیخ صدوق / ابوجعفر محمّدبن علی‌بن حسین قمی / ابن‌بابویه.

آثار شیخ صدوق

شیخ صدوق آثار متعدّدی دارد. مرحوم نجاشی در رجالش نام ۱۹۳ عنوان را ذکر کرده‌است. (نجاشی، ج ۲، ص ۹۰ - ۸۹) مرحوم محمّدبن سلیمان تنکابنی در قصص‌العلماء ۱۹۸ تألیف شیخ صدوق را نام برده‌است. (تنکابنی، ص ۱۶۶) سعید نفیسی

*. پژوهشگر و فهرستنگار نسخ خطی. a.alizadeh76@yahoo.com

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

در مقدّمهٔ مصادقة الاخوان از ۲۱۴ کتاب منسوب به صدوق اسم می‌برد.[1] این تألیفات عمدتاً در این موضوعات‌اند: فقه، تفسیر، سیرهٔ پیغمبر صلی الله علیه و آله و ائمّه علیهم السلام، احتجاج، اخبار فضائل اهل بیت، اخبار غیبت و علائم ظهور امام غائب (عج)، پاسخ به سؤالات علمای بلاد اسلامی، مذاکراتی که در دربار رکن‌الدولهٔ دیلمی (درزی) در شرح عقائد امامیّه و دفاع از مذهب اثناعشری بیان شده است. بعضی از آنها که به چاپ رسیده، عبارت‌اند از: التوحید، المقنع، علل الشرایع، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، اکمال الدین، معانی الاخبار، جامع الاخبار، مصادقة الاخوان، خصال، کتاب من لایحضره الفقیه، عیون اخبار الرضا علیه السلام، رسالة الاعتقادات، الهدایة فی الاصول. قسمتی از کتاب اکمال الدین در یکصد سال قبل در هایدلبرگ آلمان به وسیلهٔ «مولر» منتشر شده و رسالهٔ اعتقادات به انگلیسی ترجمه شده است.(بروکلمان، ذیل ۱، ص ۳۲۲ ـ ۳۲۱)

کتاب النبوّة

در میان آثار شیخ صدوق کتابی هست با عنوان کتاب النبوّة که در انتساب آن به ایشان تردیدهایی وجود دارد. چنان‌که از مراجعه به فهارس نسخ خطی و منابع و مصادر بر می‌آید، نسخه‌ای از این کتاب باقی نمانده است و در کوران حوادث دنیا از بین رفته است. و لذا در منابع متأخّر هیچ نامی از این اثر را در عداد تألیفات ایشان نام نمی‌برند؛ ولی آنچه مسلّم است، این است که وجود این اثر قابل انکار نیست و این در مراجعه به منابع متقدّم روشن می‌شود. لذا ما در ادامه، نقل قول‌هایی از علما و بزرگان می‌آوریم که نشان‌دهندهٔ وجود این کتاب و استفاده از آن در منابع و مصادر متقدم خود می‌باشد.

در ادامه، از کتابهایی که در آنها از کتاب النبوّة اقوالی نقل و احادیثی آمده است، در نام می‌بریم. البتّه شیخ صدوق کتاب دیگری در این راستا دارد با عنوان جامع حجج

۱. مقدمه مصادقة الاخوان، ص ۹

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

الانبیاء[1] که این کتاب هم در موضوع نبوّت می‌باشد. در فهرست نجاشی و شیخ طوسی نیز از کتاب النبوّة در زمرهٔ کتب عقایدی شیخ صدوق نام برده شده است. (طوسی، الفهرست، ص ۲۳۷، رقم ۷۱۰ و نجاشی، ص ۳۸۹، رقم ۱۰۴۹)

ابن‌شهرآشوب در معالم العلماء از کتاب النبوّة صدوق نام برده است و می‌گوید که این کتاب در نه جزء است. (مازندرانی، معالم العلماء، ص ۱۱۲، ۷۶۴) ابن‌طاووس نیز در کتابهای الاقبال و فرج المهموم از کتاب النبوّة صدوق روایاتی نقل کرده است.[2] همچنین ابن‌طاووس در اقبال (ابن طاووس، ص ۶۲۳) روایتی در باب حضرت رسول اکرم ﷺ از جزء چهارم کتاب النبوّة را نقل می‌کند.

شیخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ ق) در خاتمهٔ وسائل الشیعه نام کتاب النبوّة را آورده و آن را از کتب مورد اعتماد بر شمرده است. (حر عاملی، ص ۳۰ و ۴۵ و ۱۶۳)

اسماعیل پاشا بغدادی (م ۱۳۳۹ ق) در ایضاح المکنون و هدیة العارفین از کتاب النبوّة شیخ صدوق نام برده‌اند. (حاجی خلیفه، ج ۲، ص ۳۴۲ و بغدادی، ج ۲، ص ۵۲) شیخ آقا بزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ق) در الذریعه الی تصانیف الشیعه به این کتاب اشاره نموده است. (تهرانی، ج ۲۴، ص ۴۰ و ۲۰۰)

از همه مهم‌تر و متقن‌تر استنادات و ارجاعاتی است که صدوق خود در کتابهای دیگرش به این کتاب دارد. به عنوان نمونه، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

در کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۶۷، ذیل حدیث ۸۴۵ می‌فرماید: «**وَ قَدْ أَخْرَجْتُ الْخَبَرَ فِي ذَلِكَ عَلَى وَجْهِهِ فِي كِتَابِ النُّبُوَّة.**»

کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۳۱، ذیل حدیث ۲۲۷۹: «**لَمْ أُحِبَّ تَطْوِيلَ هَذَا الْكِتَابِ بِذِكْرِ الْقِصَصِ... وَ قَدْ ذَكَرْتُ الْقِصَصَ مَشْرُوحَةً فِي كِتَابِ النُّبُوَّةِ.**»

---

۱. فهرست آثار صدوق در نجاشی، به کوشش آیة الله موسی شبیری زنجانی، قم، ۱۴۰۷، ص ۳۸۹؛ الذریة، ج ۲۴، ص ۴۰.

2.kohlberge _ f. a medival muslimscholar at work: ibn tawus and his library _ leiden. New York. Koln.1992 _ P.302

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۳۱، حدیث ۲۲۷۸: «**قَدْ ذَکَرْتُ إِسْنَادَ ذَلِکَ فِي کِتَابِ النُّبُوَّةِ مُتَّصِلاً بِالصَّادِقِ**علیه‌السلام».

و در کتاب التوحید، ص ۲۸۸، ذیل حدیث ۴، بیان می‌کند: «**و قد أخرجته بتمامه في آخر أجزاء** کتاب النبوّة.» و در ص ۳۱۶ حدیث ۳: «**و قد أخرجته بتمامه في آخر** کتاب النبوّة.»

و در کتاب الخصال، ج ۱، ص ۲۸۰، ذیل حدیث ۲۵، بیان می دارد: «**و قد أخرجته بتمامه في آخر الجزء الرابع من** کتاب النبوّة».

کتاب النبوّة در آثار دیگران

کتاب النبوّة کتابی به زبان عربی در باب شناخت انبیاء و اوصیای الهی است. از این اثر، نسخهٔ خطّی موجود نیست و به احتمال فراوان، همچون کتاب مدینة العلم شیخ صدوق از بین رفته است. در این میان، برای بازیابی و دانستن اینکه کتاب النبوّة چه بوده و محتویات آن به چه صورت بوده است، چاره‌ای نمی‌ماند جز اینکه با استفاده از متون ما بعدی که از آن روایت نموده‌اند، سعی در بازسازی این اثر شود.

با مراجعه به متون روایی و حدیثی که در آنها از این کتاب و احادیث آن استفاده شده است، می‌توان به نمایی کلّی از محتویات و احادیث این کتاب دست یافت.

در این میان، کتابی که بعد از شیخ صدوق تألیف شده و در آن، به دفعات مختلف از کتاب النبوّة شیخ صدوق مطالب و احادیثی در باب انبیای عظام منقول شده، همانا کتاب قصص الانبیاء قطب الدین راوندی (م ۵۷۳ ق) است.

با نگاهی گذرا به آنچه قطب الدین راوندی در کتاب قصص الانبیاء خویش آورده است بر ما کشف می‌شود که او اخبار موجود در این کتاب را از شیخ صدوق، محمّدبن علیّ‌بن موسی‌بن بابویه گرفته است، آنچنان که میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء می‌گوید: «**و أخباره جلّها مأخوذة من کتب الصدوق.**» (افندی، ج ۲، ص ۴۲۸) بر این گفته، دلایلی هم می‌توان ارائه نمود:

۱. بیشتر احادیثی که راوندی نقل می‌کند، با همان سند و متن یا با اندکی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

اختصار، در آثار صدوق آمده است. (راوندی، ص ۵۴ - ۵۰)

۲. قطب راوندی در سلسلهٔ اسنادی که در آغاز احادیث ذکر می‌کند و همهٔ آنها را به سند متّصل به ائمّه معصومین علیهم‌السلام می‌رساند از علیّ‌بن بابویه هم در آنها نام می‌برد؛ با الفاظی چون: «**بالإسناد عن ابن‌بابویه**»، «**عن ابن‌بابویه**»، «**و بهذا الإسناد**». و این نشان از اعتماد قطب راوندی به آثار و کتب شیخ صدوق دارد و حاکی از آن است که او از کتب صدوق نقل می‌فرموده است.

از جمیع گفته‌های بالا می‌توان به این نتیجهٔ مهم رسید که قطب‌الدین راوندی اخبار و احادیث منقول در القصص را از یک کتاب خاص از شیخ صدوق که منحصراً در این باب به نگارش در آمده، اخذ کرده است. با نگاهی به فهرست آثار شیخ صدوق ـ رحمة الله علیه ـ فقط به دو کتاب بر می‌خوریم که مناسب این موضوع تألیف شده است: کتاب النبوّة و کتاب جامع حجج الانبیاء.

البتّه باید اضافه بنماییم که موافق با ادلّه و اسنادی که در پی می‌آید، کتابی که محتمل است قطب راوندی از آن در تألیف القصص استفاده نموده، همان کتاب النبوّة است نه جامع حجج الانبیاء علیهم‌السلام.

الف) در طبقات روات بعد از صدوق، هیچ کس از کتاب جامع الحجج شیخ صدوق روایتی نقل نکرده است. البتّه آنان که به کتاب دلائل النبوّة شیخ صدوق اشاره نموده‌اند، همچون ابن‌طاووس در فرج المهموم، ص ۲۰۹، بیان می‌دارند که شاید این کتاب همان جامع حجج الانبیاء شیخ صدوق است. باید گفت که راوندی در قصص الانبیاء خویش آنچه را ابن‌طاووس در فرج المهموم آورده است هم نقل می‌نماید.

ب) موضوع کتاب جامع الحجج چیز دیگری است. این کتاب در باب عقائد و براهین در اثبات نبوّت انبیای عظام گرد آمده است؛ در حالی که کتاب قصص الانبیاء در باب تاریخ و داستانهای انبیای الهی است که در اخبار و احادیث روایت شده است.

ج) چنان‌که در سطور ماقبل نیز گذشت، با مراجعه به کتب علمای عظام و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

معاصرین قطب راوندی و نقلهایی که از کتاب النبوّة نموده‌اند، به قطع، می‌توان وجود این کتاب را در آن دوره به اثبات رساند. از آن جمله، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. شیخ طبرسی (م ۵۴۸ ق) در کتاب مجمع البیان خویش روایات متعدّدی را از کتاب النبوّة نقل کرده است. (طبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۳، ۱۶۸، ۳۷۵؛ ج ۴، ص ۲۸۱، ۲۸۵؛ ج ۵، ص ۴۲، ۲۷۲، ۲۸۱ و...

۲. فرزند شیخ طبرسی، ابو نصر الحسن‌بن فضل از علمای قرن ششم هم در کتاب مکارم الاخلاق به دفعات از کتاب النبوّة نقل قول کرده است. (طبرسی، مکارم الخلاق، ص ۱۷ - ۱۶، ۲۳، ۲۹)

۳. شیخ ابوالفضل علیّ‌بن ابی‌نصر الحسن‌بن فضل از دانشمندان قرن هفتم هجری و نوهٔ شیخ طبرسی هم در کتاب مشکاة الانوار از این کتاب نقل کرده است. (طبرسی، مشکاة الانوار، ج ۲، ص ۱۷۵)

۴. ابن‌شهرآشوب مازندارنی (م ۵۸۸ ق) هم در کتاب المناقب از کتاب النبوّة روایت کرده است. (مازندرانی، مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷، ۵۳، ۵۹، ۲۴۳)

۵. سیّد علی ابن‌طاووس (م ۶۶۴ ق) در کتاب الاقبال بالاعمال الحسنة و فرج المهموم نیز از این کتاب روایتهایی آورده است.(ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲ و فرج المهموم، ص ۲۸، ۲۰۹)

۶. جمال‌الدین یوسف‌بن حاتم شامی شاگرد محقّق حلّی نیز در الدرّ النظیم از کتاب النبوّة احادیثی را نقل نموده است. (الدر النظیم فی مناقب الائمة، ص ۲۹)

۷. شیخ علیّ‌بن یونس البیاضی العاملی (م ۸۷۷ ق) در کتاب الصراط المستقیم هم به این کتاب از شیخ صدوق اشاراتی دارد. (بیاضی، ج ۲، ص ۲۵۶)

البتّه شایان ذکر است که قطب راوندی در کتابهای دیگرش همچون الخرائج و الجرائح در چند جا از این کتاب نام می‌برد. (راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۱، ۳۷، ۴۱، ۴۲، ۴۹ ـ ۴۸، ۶۱ ـ ۶۰، ۱۱۵، ۱۹۱؛ ج ۲، ص ۴۹۲، ۵۱۳، ۵۱۹، ۵۵۰، ۵۵۲؛ ج ۳، ص ۹۸۰، ۱۰۱۳، ۱۰۷۸)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

مصادر کتاب النبوّة

از جمیع مباحثی که در باب موضوع کتاب النبوّة گفته شد، می‌توان گفت: شیخ صدوق در این کتاب از کتابهای مختلفی که در آن زمان در دسترس بوده، بهره برده است. البتّه تعداد کتابهایی که در آن مقطع تاریخی در باب تاریخ انبیای الهی تألیف شده، زیاد نیست و لذا می‌توان به تعدادی از آن کتب به اختصار اشاره کرد:

۱. کتاب قصص الانبیاء، از محمّدبن خالد برقی. سیّد ابن‌طاووس در فرج المهموم از آن نام برده است. (فرج المهموم، ص ۱۴۳)

۲. کتاب الانبیاء و الائمّة، از ابی صر محمّدبن مسعود السلمی السمرقندی العیّاشی. (فهرست نجاشی، ص ۳۵۲، ۹۴۴ و ابن‌ندیم، ص ۲۴۵)

۳. کتاب الانبیاء، از ابی‌الحسن علیّ‌بن الحسن‌بن علیّ‌بن فضّال. (نجاشی، ص ۲۵۸، ۶۷۶)

۴. کتاب الانبیاء، از علیّ‌بن ابراهیم بن‌هاشم القمّی. (همان، ص ۲۶۰، ۶۸۰)

۵. اخبار بنی‌اسرائیل، از ابی‌الحسن علیّ‌بن الحسن‌بن علیّ‌بن فضّال. (طوسی، الفهرست، ص ۱۲۲)

۶. کتاب احکام الانبیاء و الرسل من المحاسن، از ابی‌جعفر احمدبن محمّدبن خالد البرقی (م ۲۷۴ ق). (نجاشی، ص ۷۷، ۱۸۲)

۷. کتاب اخبار الامم، از ابی‌جعفر احمدبن محمّدبن خالد البرقی. (همان، ص ۷۷، ۱۸۲)

۸. اخبار ذی القرنین، از ابراهیم‌بن سلیمان‌بن عبیدالله‌بن خالد النهمی. (همان، ص ۱۸، ۲۰)

بخشهای کتاب النبوّة

از همهٔ آنچه گذشت، می‌توان گفت که کتاب النبوّة کتاب حجیمی بوده است. در اینکه این کتاب از چند باب و فصل تشکیل شده بوده است، نمی‌توان به صراحت مطلبی بیان نمود، ولی قرائن و شواهد چندی را می‌توان بر تعدادی از اقوال

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

برشمرد.

خود شیخ صدوق در کتاب الخصال در روایتی، در باب کسانی که پیامبر گرامی اسلام را مورد آزار و اذیّت و استهزاء قرار می دادند، آورده است: «**و قد أخرجته بتامه في آخر الجزء الرابع من** کتاب النبوّة.» (ابن بابویه، **الخصال**، ص ۲۸۰، ذیل حدیث ۲۵) و با توجّه به اینکه موضوع کتاب در باب تاریخ و زندگانی انبیای عظام علیهم‌السلام بوده است و قاعدتاً زندگی حضرت ختمی مرتبت در بخشهای پایانی باید مورد بررسی قرار می‌گرفته، پس این کتاب در چهار باب تنظیم شده‌است؛ همچنان‌که ابن‌طاووس در اقبال الاعمال روایتی از رسول الله نقل می‌کند و اشاره می‌کند که از اواخر جزء رابع منقول است. (ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲) ولی ابن‌شهرآشوب آن‌چنان که گذشت، به صراحت می‌گوید: کتاب النبوّة در نه بخش می‌باشد. (مازندرانی، **معالم العلماء**، ص ۱۱۲، ۷۶۴)

به سال ۱۴۲۳ قمری، تصحیحی بازسازی شده از این اثر با تفصیلاتی که بیان شد، توسّط کنگرهٔ بزرگداشت شهید صدوقی منتشر شد[1]. البتّه در این تصحیح که در واقع بازسازی متنی است که امروزه در دسترس ما نیست، با استفاده از متون دیگر، رعایت نکاتی چند بر غنای این کار علمی و سترگ می افزود. البتّه آنچه در بادی امر به ذهن متبادر می شود، این است که در مقدّمهٔ این اثر هیچ توضیحی در باب چگونگی شکل‌گیری این طرح و مراحلی که در روند جمع‌آوری روایات و احادیث و مستند کردن آنها اعمال شده، نیامده‌است.

همچنین در راستای تدوین کتاب النبوّة به این صورت که در قالب ابوابی چند و فصول متعدّد آورده شده، بهتر می‌بود توضیحی در چرایی این چینش و استدلالی که در پس این جریان بوده است، برای مراجعه کننده داده می شد تا برای استفاده هر چه بیشتر از این اثر مفید به واقع می شد.

۱. کتاب النیوة، شیخ صدوق، تحقیق: موسسه الضحی الثقافیة، چاپ اول، ۱۳۸۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

در این بخش، با استفاده از این اثر تصحیح شده به بیان کلیاتی در باب کتاب النبوّة و ابواب و فصول آن می‌پردازیم. می‌توان گفت، شیخ صدوق در این کتاب، روایاتی را که در مورد انبیای سلف و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد شده، به ترتیب و در بیست باب نقل کرده است. برخی از ابواب خود دارای چند فصل بوده است و با تفصیل بیشتری به موضوع می‌پردازد. در ادامه، با اشاره به احادیث هر باب به کتابهای متأخّری که از این احادیث نقل کرده‌اند، نیز اشاره می‌شود.

باب اوّل

در ذکر آدم علیه السلام، این باب در ۴ فصل تنظیم شده است:

فصل اوّل: در ذکر خلق آدم و حوّا علیهما السلام. شیخ در ادامه به ۲۴ حدیث همراه با سلسله سند این احادیث اشاره می‌نماید. در حدیث پنجم ـ به نقل از مجمع‌البیان شیخ طبرسی ـ آمده است: «**إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنَ الطِّينِ وَ خَلَقَ حَوَّاءَ مِنْ آدَمَ فَهِمَّةُ الرِّجَالِ الْمَاءُ وَ الطِّينِ وَ هِمَّةُ النِّسَاءِ الرِّجَالُ.**»[1]

فصل دوم: در کیفیّت زاد و ولد و خلقت حوّا و شرح قصّهٔ پسران آدم و وفات آنان است. این فصل در قالب یک حدیث به تفصیل در این باب سخن رانده است. سرآغاز آن چنین است: «**أبي، عن محمّدبن يحيى العطّار، عن الحسين‌بن الحسن‌بن أبان، عن محمّدبن‌أورمة، عن النوفليّ، عن عليّ بن داوود اليعقوبيّ، عن مقاتل‌بن مقاتل، عمّن سمع زرارة يقول: سُئِلَ أَبُوعَبْدِاللَّهِ علیه السلام عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ آدَمَ علیه السلام كَيْفَ كَانَ وَ عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ؛ فَإِنَّ أُنَاساً عِنْدَنَا يَقُولُون: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى آدَمَ أَنْ يُزَوِّجَ بَنَاتِهِ من بَنِيه وَ إِنَّ هَذَا الْخَلْقَ كُلَّهم أَصْلُهُ مِنَ الْإِخْوَةِ وَ الْأَخَوَاتِ. فمنع ذلك أَبُوعَبْدِاللَّهِ علیه السلام عن ذلك و قال:...**

(راوندی، ص ۵۴ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۶۲ و نوری طبرسی، ج ۶، ص ۵۱۰)

۱.مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۸؛احادیث این بخش را می‌توان از منابع زیر جویا شد: قصص الانبیاء راوندی صفحات ۳۵، ۴۱ ـ ۵۳، قصص الانبیاء جزائری، صفحه ۲۷، بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۱۱۳، ۱۸۰، ۲۱۰

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

فصل سوم: این بخش را هم می توان در ادامهٔ همان فصل دوم با اضافه نمودن احادیثی چند در توضیح چگونگی رشد و نموّ فرزندان آدم و روابط بین فرزندان دانست. در این بخش می‌توان سیزده حدیث شریف را ناظر به این وقایع از منابع استخراج نمود. (راوندی، ص ۶۶ ـ ۵۸ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۴۰ ـ ۲۳۸ و العکبری البغدادی، ص ۳۱۶ و بصائرالدرجات، ص ۳۹۸)

فصل چهارم: در این فصل، ذیل پنج حدیث به چگونگی رشد پدیدهٔ انحرافی بت‌پرستی در میان اقوام گوناگون و شرایطی که مردم در برابر این اشکال مختلف به عبادت می‌پرداختند و به اهداف پوچ و بی اعتبار آنان اشاره می‌نماید. (راوندی، ص ۷۱ ـ ۶۷ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۱۱۵، ۲۴۲)

باب دوم

در این باب، به شرح دوران نبوّت حضرت ادریس و نوح علیهما السلام می‌پردازد. بیست حدیث با سلسلهٔ اسناد آن را می‌توان در منابع برای توضیح این باب یافت. از آن جمله است:

أبي حدّثنا محمّدبن يحيي العطّار، عن الحسين‌بن الحسن‌بن ابان، عن محمّدبن اورمة، حدّثنا محمّدبن عثمان، عن ابي‌جميلة، عن جابربن يزيد الجعفي، عن ابي‌جعفر علیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله: إِنَّ مَلَكاً مِنَ الْمَلَائِكَةِ كَانَتْ لَهُ مَنْزِلَةٌ، فَأَهْبَطَهُ اللَّهُ تعالى مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْض، فَأَتَى إِدْرِيسَ النَّبِيَّ علیه السلام فَقَالَ لَه: اشْفَعْ لِي عِنْدَ رَبِّكَ قال: فَصَلَّى ثَلَاثَ لَيَالٍ لَا يَفْتُرُ وَ صَامَ أَيَّامَهَا لَا يُفْطِر.

(راوندی، ص ۸۶ ـ ۷۶ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۸۰ ـ ۲۷۷ و طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۲۸۱ و جزائری، ص ۶۸)

باب سوم

در باب سوم می‌توان احادیثی را در باب تاریخ و زندگانی حضرت هود و صالح علیهما السلام مشاهده نمود. درکل ۹ حدیث را می‌توان از مجموع احادیث برای این

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

فصل بازیابی نمود. از آن جمله است:

أبي، عن سعدبن عبدالله، عن احمدبن محمّدبن عيسى، عن عليبن الحكم، عن ذرعةبن محمّد الحضرمي، عن سماعةبن مهران، عن ابيعبدالله عليه السلام قال: إِذَا هَاجَتِ الرِّيَاحُ فَجَاءَتْ بِالسَّافِي الْأَبْيَضِ وَ الْأَسْوَدِ وَ الْأَصْفَرِ، فَإِنَّهُ رَمِيمُ قَوْمِ عَادٍ. (راوندی، ص ۹۷ ـ ۹۰ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۳۸۵ و جزائری، ص ۳۹۰)

باب چهارم

در این باب می‌توان ۱۴ حدیث را در موضوع تاریخ و زندگانی و نبوّت حضرت ابراهیم علیه السلام مشاهده نمود. از آن جمله می‌توان به این حدیث اشاره نمود:

حدّثنا محمّدبن بكران النقاش، حدّثنا احمدبن محمّدبن سعد الكوفي، حدّثنا عليبن الحسنبن فضال، عن ابيه، عن الرضا: قال: لَمَّا أَشْرَفَ نُوحٌ عليه السلام عَلَى الْغَرَقِ دَعَا اللَّهَ بِحَقِّنَا، فَدَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ الْغَرَقَ، وَ لَمَّا رُمِيَ إِبْرَاهِيمُ فِي النَّارِ دَعَا اللَّهَ بِحَقِّنَا، فَجَعَلَ اللَّهُ النَّارَ عَلَيْهِ بَرْداً وَ سَلَاماً وَ إِنَّ مُوسَى عليه السلام لَمَّا ضَرَبَ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ دَعَا اللَّهَ بِحَقِّنَا، فَجَعَلَهُ يَبَساً وَ إِنَّ عِيسَى عليه السلام لَمَّا أَرَادَ الْيَهُودُ قَتْلَهُ دَعَا اللَّهَ بِحَقِّنَا فَنُجِّيَ مِنَ الْقَتْلِ فَرَفَعَهُ إِلَيْهِ. (راونـدی، ص ۱۱۴ ـ ۱۰۵ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۱۱۳-۱۱۱)

باب پنجم

در این باب می‌توان شش حدیث را در توضیح و تبیین تاریخ زندگانی حضرت لوط و ذی القرنین علیهما السلام مشاهده نمود. (راوندی، ص ۱۲۳ ـ ۱۲۰ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۱۹۶)

باب ششم

در این باب ۲۰ حدیث در مورد زندگانی و تاریخ و دوران نبوّت حضرت یعقوب و یوسف علیهما السلام را می‌توان مورد بررسی قرار داد. (راوندی، ص ۱۳۷ ـ ۱۲۸ و طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۷۳ و جزائری، ص ۱۸۲ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۲۹۱ ـ ۲۸۶)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

باب هفتم

در مجموع در این باب ۱۲ حدیث در زمینه تاریخ و زندگی حضرت ایـوب و شعیب علیهما السلام را می‌توان از منابعی چند بدست آورد. (راوندی، ص ۱۴۶ ـ ۱۳۹ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۳۵۲ ـ ۳۵۱)

باب هشتم

در این باب می‌توان دوران پر فراز و نشیب نبوّت حضرت موسی علیه السلام را در چند فصل و در تحت ۳۱ حدیث مورد بررسی قرار داد، عناوین فصول را مـی‌توان در موارد زیر جستجو کرد: حدیث موسی و عـالم؛ حـدیث بـقره؛ احـادیثی در بـاب مناجات موسی علیه السلام؛ احادیث در باب قصه قارون؛ احادیث در باب بلعم‌بن باعورا؛ حدیثی در مورد وفاتهارون و موسی. (راوندی، ص ۱۷۵ ـ ۱۵۶ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۰۲، ۳۵۳ ـ ۳۵۱)

باب نهم

در این باب سرگذشت قوم بنی اسرائیل را می‌توان در ذیل ۲۲ حدیث از منابع روائی بدست آورد. (راوندی، ص ۱۸۶ ـ ۱۷۷ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۴۸۷، ج ۴۹۵)

باب دهم

در این باب ۱۲ حدیث در باب نبوّت حضرت اسماعیل و احـادیث در بـاب زندگانی لقمان علیه السلام وارد شده است. (راوندی، ص ۱۹۶ - ۱۸۸ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۴۲۰ - ۴۱۹)

باب یازدهم

در این قسمت می‌توان ۱۶ حدیث رار درباره زندگانی و دوران نبوّت حضرت داوود نبی علیه السلام را از منابع یافت. (راوندی، ج ۲۰۶، ص ۱۹۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۶، ۳۷)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

باب دوازدهم

در این باب می‌توان درباره زندگانی و نبوّت سلیمان نبی چهار حدیث را مورد بازیابی قرار داد. (راوندی، ج ۲۰۹، ص ۲۰۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۷۲)

باب سیزدهم

در این باب پنج حدیث را درباره زندگانی و دوران **ذی الکفل** و عمران را می‌توان از منابع بدست آورد. (راوندی، ص ۲۱۴ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۰۳)

باب چهاردهم

در ذیل ده حدیث دوران نبوّت زکریا و یحیی علیهما السلام را می‌توان مشاهده نمود. (راوندی، ص ۲۲۰ ـ ۲۱۶ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۱۸۳ - ۱۸۰)

باب پانزدهم

در این باب هم می‌توان در ذیل هشت حدیث با تاریخ زندگانی و نبویت ارمیا و دانیال نبی آشنا شد. (راوندی، ص ۲۳۲ ـ ۲۲۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۳۷۴)

باب شانزدهم

تاریخ زندگی و دوران جرجیس و عزیر و حزقیل و الیاعلیهم السلام را هم می‌توان در قالب شش حدیث در این باب مشاهده نمود.(راوندی، ص ۲۳۸، ۲۴۲ - ۲۴۱ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۸۲)

باب هفدهم

تاریخ زندگانی و دوران شیعا و اصحاب اخدود و الیاس و یونس و اصحاب کهف و رقیم هم در قالب چهارده حدیث در این باب مورد بازیابی قرار می‌گیرد. (راوندی، ص ۲۴۴ و ۲۶۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۱۶۱، ۴۲۶ و ورام بن ابی فارس ، ج ۲، ص ۱۲۵)

باب هجدهم

تاریخ زندگی و دوران نبوّت حضرت عیسی علیه السلام در قالب ۲۲ حدیث آمده است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

(راوندی، ص ۲۷۹ – ۲۶۴ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۰۳، ۲۵۲، ۳۳۷)

باب نوزدهم

در باب زندگانی رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و دلایلی بر نبوّت حضرت ختمی مرتبت که در لسان احادیث وارد شده است. (راوندی، ص ۳۱۴ ـ ۲۸۴ و مجلسی، ج ۱۷، ص ۳۲۷، ۳۶۷ و راوندی، **الخرائج و الجرائح**، ج ۲، ص ۵۴۴)

باب بیستم

در این باب، در ذیل ۷۴ حدیث می‌توان به احوال و خصوصیات اخلاقی پیامبر گرامی اسلام در چند فصل پرداخت: در تواضع رسول خدا و حیاء ایشان، در کرم و بخشش آن حضرت، در شجاعت آن حضرت، در علائم رضایت و غضب آن حضرت، در مدارای با امت اسلامی، در شوخی و خنده‌های آن حضرت، در گریه‌های آن حضرت، در راه رفتن ایشان، در بیان شمّه‌ای از خصوصیات اخلاقی ایشان، در بیان آداب نشستن آن حضرت، در بیان خصوصیات بارز اخلاقی ایشان در خوردن غذا، در بیان خصوصیات اخلاقی ایشان در آشامیدن، در آداب و رعایت نظافت و پاکی ظاهر و مسواک و .... (طبرسی، **مکارم‌الاخلاق**، ص ۴۰ – ۲۱ و مجلسی، ج ۱۶، ص ۲۴۴؛ ۲۹۸، ۲۴۰)

فهرست منابع

۱. ابن‌ادریس حلی، ابی جعفر محمّدبن منصور. **السرائر**. قم: موسسة النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ ق.

۲. ابن‌بابویه، ابی جعفر صدوق. **الخصال**. تهران: مکتبة الصدوق، ۱۳۸۹ ق.

۳. ابن‌بابویه قمی، علی‌بن حسین (۳۸۱ ق). **کمال الدین و تمام النعمة**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ ق.

۴. ابن‌بابویه قمی، ابی جعفر محمّدبن علی، صدوق (۳۸۱ ق). **کتاب من لا یحضره الفقیه**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۵ ق.

۵. ابن‌شهرآشوب مازندرانی، رشیدالدین محمّدبن علی (۵۸۸ ق). **معالم العلماء**. قم: آل البیت لاحیاء

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

التراث، ۱۴۳۱ ق.

۶. ـــــــــــــــــــــــــــــ **مناقب آل ابی طالب**. نـجف: مـطبعة الحـيدرية، ۱۴۱۴ ق.

۷. ابن‌طاووس. **الاقبال**. تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۹۰ ق.

۸. ابن‌الندیم. **الفهرست**. قاهره: الهیئة العامة، ۱۴۲۷ ق.

۹. افندی، میرزا عبدالله. **ریاض العلماء**. قم: کتابخانه آیة الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۳ ق.

۱۰. الامین، سیّد محسن. **اعیان الشیعة**. بیروت: دار التعارف، ۱۴۲۶ ق.

۱۱. العکبری البغدادی، ابی عبدالله محمّدبن محمّد النعمان. **الاختصاص**. بیروت: مـوسسة الاعـلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲ ق.

۱۲. بروکلمان، کارل. **تاریخ الادب العربی**. مصر: الهیئة المصریة العامة، ۱۴۱۳ ق.

۱۳. بغدادی، اسماعیل پاشا. **هدیة العارفین**. بیروت: موسسة التاریخ العربی، ۱۳۳۳ ق.

۱۴. تهرانی، آقابزرک. **الذریعة الی تصانیف الشیعة**. بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۸ ق.

۱۵. جزائری، سیّد نعمة الله. **قصص الانبیاء**. بیروت: دار الاضواء، ۱۴۲۳ ق.

۱۶. حاجی خلیفه، مصطفی‌بن عبد الله. **ایضاح المکنون**. بیروت: موسسه التاریخ العربی، ۱۹۵۵ م.

۱۷. حر عاملی، محمّد بن حسن. **وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة**. تحقیق: ربانی شیرازی، عبدالرحیم؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.

۱۸. دزفولی کاظمی، شیخ اسدالله‌بن اسماعیل. **مقابس الانوار**. قم.

۱۹. راوندی، قطب‌الدین ابوالحسین سعیدبن هبة الله. **الخرائج و الجرائح**. قم: موسسة الامام المهدی، ۱۴۰۹ ق.

۲۰. ـــــــــــــــــــــــــــــ. **قصص الانبیاء**. تحقیق: عرفانیان یزدی، غلام رضا؛ مشـهد: مرکز پژوهشهای آستان قدس رضوی، ۱۴۰۹ ق.

۲۱. رضی الدین ابی‌القاسم علی‌بن موسی، ابن‌طاووس حلی. **اقبال الاعمال**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۴ ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]

۲۲. شبیری زنجانی، آیت الله موسی. **فهرست آثار صدوق در نجاشی**. قم، ۱۴۰۷ ق.

۲۳. صدر، سیّد حسن. **تاسیس الشیعة**. تهران: اعلمی.

۲۴. طبرسی، ابی علی فضل‌بن حسن. **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ ق.

۲۵. طبرسی، ابی‌الفضل علی. **مشکاة الانوار فی غرر الاخبار**. قم: آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۱۸ ق.

۲۶. طبرسی، ابی نصر حسن بن فضل. **مکارم الاخلاق**. قم: منشورات الشریف الرضی، ۱۳۹۲ ق.

۲۷. طوسی، محمّدبن حسن. **تهذیب الاحکام**. قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ ق.

۲۸. ــــــــــــ. **لرجال**، قم: منشورات الرضی، ۱۴۰۸ ق.

۲۹. ــــــــــــ. **الفهرست**. تحقیق: قیومی، جواد، قم: موسسه النشرالفقاهة، ۱۴۲۰ ق.

۳۰. کلبرگ، اتان. **کتابخانه ابن‌طاووس و احوال و آثار او**. تحقیق: علی قرائی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۱ ش.

۳۱. مامقانی، شیخ عبدالله. **تنقیح المقال**. قم: موسسة آل‌البیت لاحیاءالتراث، ۱۴۲۷ ق.

۳۲. مجلسی، محمّد باقر. **بحار الانوار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

۳۳. موسوی بروجردی، سیّد حسن. «**بین الصدوق و القطب الراوندی دراسة فی کتابیهما (النبوّة) و (قصص الانبیاء)**». مجلة تراثنا، قم: آل البیت لاحیاء التراث.

۳۴. نباطی بیاضی، زین‌الدین علی‌بن یونس. **الصراط المستقیم الی مستحقی التقدیم**. تحقیق: بهبودی، محمّد باقر؛ تهران: مکتبة المرتضویة لاحیاء الآثار الجعفریة، ۱۳۸۴ ق.

۳۵. نجاشی، احمدبن علی. **الرجال**. قم: آل البیت، ۱۴۱۶ ق.

۳۶. نوری طبرسی، میرزا حسین. **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**. تحقیق: موسسه آل البیت لاحیاء التراث، بیروت: آل البیت، ۱۴۰۸ ق.

۳۷. ورام‌بن ابی فراس. **مجموعه ورام**. بیروت: دار مصعب.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1390.8.32.6.2]